

УДК 332.14 : 339.9.012

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ФАКТОР РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНИХ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ЗВ'ЯЗКІВ В УКРАЇНІ

Е.М. Забарна, д.е.н., професор

Одеський національний політехнічний університет, Одеса, Україна

Сьогодні в умовах глобалізації світової економіки, коли найважливішими напрямками сучасного розвитку стали формування міжнародних потоків, товарів, капіталу та робочої сили в інтересах не тільки національного бізнесу, а й економічного та науково-технічного розвитку всього світу, питання активізації зовнішньоекономічних зв'язків (як на загальнонаціональному, так і на регіональному рівнях) стає як ніколи актуальним. Одночасно, відбувається зміщення фокусу зовнішньоекономічної політики з загальнодержавного рівня на регіональний, що обумовлено не обхідністю більш мобільного та оперативного реагування на локальні проблеми, що виникають в процесі розгортання зовнішньоекономічних зв'язків. Останнім часом в країні все ширше розгортається дискусія щодо посилення ролі регіонів у зовнішньоекономічних процесах, з метою активізації цих процесів та підвищення їх результативності.

Питання активізації зовнішньоекономічної діяльності в регіонах України є актуальним і важливим завданням, оскільки інтеграційні ініціативи ставлять якісно нові вимоги до включення регіонів у зовнішньоекономічний обмін на правах повноцінних учасників господарської діяльності.

Процес інституалізації зовнішньоекономічної діяльності регіонів України полягає у становленні формальних і неформальних інститутів, сфера діяльності яких має бути розповсюджена не тільки на території регіону, а й за його межами, оскільки справа стосується зовнішньоекономічних зв'язків з іноземними партнерами.

Саме у цьому полягає актуальність питання, і, одночасно, й виявляється складність досягнення поставленої мети. Але слід зазначити, що подолати цю складність можливо шляхом розвитку відповідної інституційної бази для забезпечення активізації зовнішньоекономічних зв'язків регіонів України. Інституційне забезпечення участі регіонів у зовнішньоекономічній діяльності є невирішеним питанням в Україні, оскільки до адміністративно-територіальної реформи, яка повинна відбутись, реальні можливості регіонів як суб'єктів господарювання є суттєво урізаними в порівнянні із іншими, в тому числі й сусідніми європейськими країнами.

Забарна Е.М. Институційний фактор розвитку регіональних зовнішньоекономічних зв'язків в Україні.

В статті висвітлено роль інституційного середовища у забезпеченні розвитку зовнішньоекономічних зв'язків регіонів України, виділено інституційну складову проблем державного регулювання розвитку зовнішньоекономічних зв'язків регіонів в Україні та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: інституційне середовище, інститут, зовнішньоекономічні зв'язки, регіон

Zabarna E.M. Институциональный фактор развития региональных внешнеэкономических связей в Украине.

В статье освещена роль институциональной среды в обеспечении развития внешнеэкономических связей регионов Украины, выделена институциональная составляющая проблем государственного регулирования развития внешнеэкономических связей регионов в Украине и предложены пути их решения.

Ключевые слова: институциональная среда, институт, внешнеэкономические связи, регион

Zabarna E.M. Institutional factor of the development of regional foreign economic relations in Ukraine.

The article investigates the role of the institutional environment in ensuring the development of foreign economic relations of Ukraine's regions. Here is also identified the institutional constituent of the problems of state regulation of foreign economic relations of regions in Ukraine and proposed its solutions.

Keywords: institutional environment, institute, foreign economic relations, region

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Різноманітним аспектам інституціоналізму присвячені численні публікації як зарубіжних так і вітчизняних науковців. Серед представників західної наукової школи, серед інших, слід відмітити наукові роботи Дж. Бьюкенена [1], М. Вебера, Л. Девіса [21], Р. Коуза, Д. Норта [11], Дж. Окслі, О. Уільямсона [16], Дж. Ходжсона [17]. Проблематиці впливу інституційного чинника на забезпечення розвитку економіки перехідного періоду присвячені роботи низки російських вчених, зокрема: М. Дерябіної [5], Р. Капелюшнікова [9], С. Кірдіної, Г. Клейнера [10], Я. Кузьміна, Р. Нурєєва, А. Олейніка [12], Г. Перепелиці [13], В. Радаєва, Е. Силова [14], А. Скоробогатова [15], В. Тамбовцева та інших. Серед представників вітчизняної наукової школи проблеми інституційної складової забезпечення розвитку економіки висвітлені в науковому доробку таких вчених, як: О. Амоша, Ю. Богоявленська [2], З. Варналій, Н. Василенко [3], З. Ватаманюк [6], Т. Гайдай, А. Гальчинський, В. Геєць [4], А. Гриценко, В. Дементьєв, М. Долішній, В. Кредісов, В. Лагутін, В. Соболев [7], А. Чухно [18], О. Яременко [20] та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблем

Не дивлячись на досить широке висвітлення різних питань інституційного забезпечення економічного розвитку, слід зазначити, що проблема розвитку інституційного середовища економіки для забезпечення розвитку зовнішньоекономічних зв'язків регіонів України є новою та, на нашу думку, потребує подальших наукових розробок.

Мета статті полягає у висвітленні ролі інституційного середовища у забезпеченні розвитку зовнішньоекономічних зв'язків регіонів України, виділенні інституційної складової проблем державного регулювання розвитку зовнішньоекономічних зв'язків регіонів в Україні та пропонуванні шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу

Наріжним каменем інституційної теорії є категорія «інститут», яка у трактуванні Д.Норта, що є класичним для інституційної теорії, означає сукупність правил гри. У будь-якій системі одночасно може існувати велика кількість інститутів, які можуть як доповнювати один одного, так і суперечать існуванню один одного. За своєю природою інститути поділяються на формальні та неформальні. Неформальні інститути являють собою існуючі у суспільстві норми і правила поведінки та взаємодії між суб'єктами, що стосуються суспільних стандартів поведінки, моралі, рівня культури, економічного мислення, менталітету, соціальної відповідальності бізнесу тощо. Разом із тим, формальні інститути означають фактичне юридичного закріплення неформальних правил, які склалися в суспільстві в процесі тривалого історичного відбору.

Множина різнорівневих інститутів у сукупності являє собою інституційне середовище системи. Слід відмітити, що попри сталість таких категорій, як «формальні» та «неформальні інститути», категорія «інституційне середовище» на сьогоднішній момент має різну глибину змісту і, відтак, різне трактування.

Основними характеристиками інституційного середовища виступають такі характеристики, як щільність інституційного середовища та ієрархічна структура. До факторів, що характеризують щільність інституційного середовища належать наступні:

- наявність або відсутність в суспільстві окремих інститутів (установ, організацій, окремих підприємств та їх об'єднань, приватних господарств й органів влади всіх рівнів), що забезпечують функціонування системи;
- рівень взаємодії та взаємозв'язків між інститутами, що закріплюється певними загальними формальними (або неформальними) нормами та правилами;
- здатність інститутів до реагування та адаптації до змін у зовнішньому і внутрішньому середовищі.

Оскільки показник щільності інституційного середовища може являти собою результат суб'єктивного сприйняття індивідууму, то зазвичай об'єктивним критерієм щільності послугове економія трансакційних видатків [10].

Щільність інституційного середовища має суттєвий вплив на повноту контрактних відносин між суб'єктами. Відтак, недостатня щільність призводить до збільшенні ризиків господарської діяльності через частіші випадки опортуністичної поведінки контрагентів, коли кожний з учасників неформальних домовленостей трактує їх на свою користь. Недостатність розвитку формальних (законодавчо та нормативно закріплених) інститутів стимулює розвиток неформальних інститутів (правил та норм), покликаних «заповнити» інституційні прогалини. Разом із тим, надмірна щільність інституційного середовища набуває форми суспільної системи «командного» типу із притаманною їй бюрократизацією всіх процесів що призводить до виникнення протиріч між елементами системи інституційного середовища.

Така характеристика, як щільність інституційного середовища визначає також ефективність залучення нововведень у систему. Для господарської систем держави це означає те, що чим нижча щільність, тим більша ефективність реформ, відтак, чим щільніше інституційне середовище – тим більші перепони виникають на шляху розвитку ринкового середовища в перехідний період.

Розділяючи формальні та неформальні інститути, інституційне середовище також можна структурувати за просторовою та функціональною ознаками. Відповідно до структуризації за просторовою ознакою, інституційне середовище поділяється на:

- макроінституціональне середовище, регулювання якого відбувається на загальнонаціональному рівні;
- мезоінституціональне середовище, що регулюється на регіональному рівні;
- мікроінституціональне середовище, що обумовлює діяльність та взаємодію різних установ, організацій та підприємств;
- наноінституціональне середовище, що впливає на прийняття господарських рішень окремих суб'єктів підприємництва [Шапкин В.В., Василенко Н.В.].

Розглядаючи інституційне середовище в рамках інституційної матриці, можна виділити її системоутворюючий характер. Сукупність норм і правил, що формують інституційне середовище, обумовлюють характеристики тієї чи іншої системи в цілому. З позиції окремого підприємства, що займається господарською діяльністю на території регіону України, інституційне середовище складається з норм і правил загальнонаціонального, регіонального та місцевого рівнів. Відтак, багаторівневність інституційного середовища постає такою ж суттєвою його характеристикою, як і щільність.

Поряд з правилами, що формують інституційне середовище, існують правила, які визначаються як інституційні угоди, які, в свою чергу, визначають форми кооперації і конкуренції між економічними агентами. Інституціоналізація сфери зовнішньоекономічних зв'язків означає трансформацію намірів суб'єктів господарювання створити сприятливе середовище для активізації зовнішньоекономічних зв'язків на регіональному рівні через впровадження відповідних правил та норм за допомогою механізмів економіко-правового регулювання всіх суб'єктів інституційного середовища, зокрема: органів влади, суб'єктів господарювання, а також установ та організацій, що виконують забезпечуючі функції (кредитно-фінансові установи, страхові компанії, транспортні та логістичні підприємства, асоціації й об'єднання підприємств, Торгово-промислові палати, біржі тощо).

В Україні практика формування інституційного середовища має, як позитивний, так і негативний досвід. Зокрема серед результатів формування інституційного середовища можна навести наступні:

1) Базові інститути ринкової економіки можна вважати сформованими. Разом із тим, чинне нормативно правове поле, що регулює як загальні основи підприємницької діяльності, так і окремі її види, не завжди забезпечені ефективними механізмами її реалізації, допускаючи нечіткі, та часами, двозначні трактування.

2) Інститут оподаткування хоч і споромований, проте зазнає постійних змін, що значним чином ускладнює процеси прогнозування для суб'єктів господарської діяльності. Крім того, складнощі, що виникають у питаннях нарахування

податків та зборів у ході здійснення господарської діяльності є однією з причин переходу підприємства з «білої» сплати податків у «тінь».

3) Відбулося становлення фінансового сектору інституційного середовища для обслуговування суб'єктів господарювання. Разом із тим, доступ до кредитних ресурсів для вітчизняних підприємств є обмеженим через високі позикові ставки та завищені вимоги до необхідності забезпечення кредиту під заставу тайна або інших ресурсів підприємства.

4) Становлення господарської системи відбувається в умовах супротиву самої системи до будь-яких нововведень та змін на основі збереження сталого бюрократичного менталітету державного апарату при необхідності ринкових перетворень в економіці.

Наслідком розбудови інституційного середовища є зниження транзакційних витрат суб'єктів господарської діяльності, адже надмірна їх кількість призводить до згорання підприємницької активності. Нерозвинутість інституційного середовища, що проявляється в нестачі методичного супроводу господарської діяльності через брак відповідного досвіду при виході на закордонні ринки та виборі контрагентів, а також, недостатності власних обігових та інвестиційних коштів, призводить до згорання підприємницької діяльності.

Саме тому, за сучасних умов господарювання, перед Україною як перед державою постає актуальне питання необхідності забезпечення розвитку інституційного середовища для забезпечення підтримки суб'єктів господарювання.

Апроксимуючи ідеї теорії інституціоналізму на практику розвитку зовнішньоекономічних зв'язків в регіонах України, на нашу думку, можна сформулювати необхідні вимоги до інституційного середовища розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, зокрема:

- спрямованість на покращення результатів зовнішньоекономічної діяльності;
- досягнення оптимальної щільності інституційного середовища для забезпечення достатньої інтенсивності регулюючого впливу та гнучкої адаптації господарської системи до необхідних змін;
- простота, чіткість формулювань та доступність для розуміння всіх зацікавлених сторін формальних норм і правил;
- доступність інформації на всіх рівнях інституційного середовища для всіх сторін;
- здатність до пристосування та адаптації систем інституційного середовища нижчого рівня до нових умов, створених системою вищого рівня. Зважаючи на наведені вище вимоги до інституційного середовища можна сформулювати шляхи вирішення проблем державного регулювання розвитку зовнішньоекономічних зв'язків регіонів в Україні, що наведені в табл. 1.

Таблиця 1. Проблеми державного регулювання розвитку зовнішньоекономічних зв'язків регіонів в Україні

Проблема	Шляхи вирішення
1. Політика розвитку зовнішньоекономічних зв'язків регіонів недостатньо закріплена в законодавстві України	Законодавче закріплення політики розвитку зовнішньоекономічних зв'язків регіонів
2. Декларативність норм щодо розвитку зовнішньоекономічних зв'язків регіонів України	Створення концепції розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України та регіонів
3. Нерозвиненість інститутів підтримки експортерів та залучення інвестицій: агенції регіонального розвитку, бюро сприяння інвестиціям поки є стали локомотивами активізації зовнішньоекономічної діяльності в регіонах України	Залучення до процесу розробки політики розвитку зовнішньоекономічних зв'язків регіонів України не тільки представників органів державної та місцевої влади, наукових та освітніх установ, а й представників бізнесу, що є суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності
4. Відсутність консолідуючого органу в сфері політики розвитку зовнішньоекономічних зв'язків регіонів. На сьогоднішній день такими цим питанням займаються такі установи: Міністерство економіки і торгівлі України, Міністерство зовнішніх справ України, Державне агентство з питань інвестицій та інновацій, обласні державні адміністрації, торгово-промислові палати, асоціації промисловців та підприємців, науково-дослідні та освітні установи. Проблема також полягає в тім, що наведені установи мають різне, і часто, суперечливе бачення політики розвитку зовнішньоекономічних зв'язків регіонів України	Створення спеціалізованої організації щодо розвитку зовнішньоекономічних зв'язків в регіонах України
5. Незадовільне інформаційне забезпечення політики розвитку зовнішньоекономічної діяльності в регіонах України	Створення єдиного Всеукраїнського центру інвестиційних проектів пріоритетних для регіонів інвестиційних об'єктів
6. Відсутність зацікавленості органів влади на місцях у активізації зовнішньоекономічної діяльності на території регіонів України	Посилення відповідальності посадових осіб, що очолюють відділи розвитку зовнішньоекономічної діяльності при обласних державних адміністраціях через внесення відповідних коректив у посадові інструкції.

Висновки

Інституціональне середовище зовнішньоекономічної діяльності, що являє собою формальні та неформальні правила поведінки та взаємодії на макро-, мезо- та макрорівні виступає на сьогоднішній момент фундаментом активізації зовнішньоекономічних зв'язків в період ринкових перетворень. Разом із тим, на практиці розвитку конкурентних відносин у сфері підприємництва заважають невідповідність інституційного середовища запитам реальної ринкової економіки зважаючи на закоренілість адміністративно-командної системи, трансформація якої гальмується самою системою.

Попит на ефективне інституційне середовище в забезпеченні зовнішньоекономічної діяльності регіонів вже наявний і підтримка локальних ініціатив підприємців потрібна, саме тому запропоновані в рамках статті шляхи вдосконалення системи державного регулювання

розвитку зовнішньоекономічних зв'язків включають наступне:

- законодавче закріплення політики розвитку зовнішньоекономічних зв'язків регіонів;
- створення концепції розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України та регіонів;
- залучення до процесу розробки політики розвитку зовнішньоекономічних зв'язків регіонів України представників бізнесу;
- створення спеціалізованої організації щодо розвитку зовнішньоекономічних зв'язків в регіонах України;
- створення єдиного Всеукраїнського центру інвестиційних проектів пріоритетних для регіонів інвестиційних об'єктів;
- посилення відповідальності посадових осіб, що очолюють відділи розвитку зовнішньоекономічної діяльності при обласних державних адміністраціях через внесення відповідних коректив у посадові інструкції.

Список літератури:

1. Державна стратегія економічного розвитку України на період до 2020 року. Київ: Державне агентство економіки України, 2010.

Надано до редакції 23.12.2014

Забарна Елеонора Миколаївна / Eleonora M. Zabarna
zem@beiti.opu.ua

Посилання на статтю / Reference a Journal Article:

Інституційний фактор розвитку регіональних зовнішньоекономічних зв'язків в Україні [Електронний ресурс] / Е.М. Забарна // Економіка: реалії часу. Науковий журнал. – 2015. – № 1 (17). – С. 30-34. – Режим доступу до журн.: <http://economics.opu.ua/files/archive/2015/n1.html>